

ТУРИЗМ ЯК СКЛАДОВА СУЧАСНОЇ КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ (НА ПРИКЛАДІ АРХЕОЛОГІЧНИХ ПАМ'ЯТОК ПІВДНЯ УКРАЇНИ)

Порушуючи проблеми взаємозв'язку туризму з краєзнавством автор робить висновок про їх великий внесок у розбудову культури, збереження пам'яток історії.

Ключові слова: культура, галузева структура, джерело інформації, археологічні тури, музеї, експедиції.

Розвиток туризму є одним із пріоритетних завдань державної політики, спрямованої на економічне зростання та духовне удосконалення суспільства. Його необхідно розглядати не лише як соціальний інститут, що включає в себе широкий інформаційний простір, але як культурне явище, складову культурного розвитку України, яка володіє неоціненним історико-культурним ресурсом. Іншими словами, туризм є способом взаємодії людини, культури і природи: людина пізнає оточуючий світ, знайомиться з культурною спадщиною, долучається до національних традицій, звичаїв і формується як інтелектуальна і національно свідомою особистість. Значення туризму в цьому процесі надзвичайно велике.

Останнім часом поживався інтерес науковців, освітян, громадськості до місця туризму в культурних процесах сучасності. Їх науковий здобуток був яскраво представлений на книжковій виставці "Туризм на порозі ХХІ ст.: освіта, культура, екологія", яка відбулася в 2000 р. в Центральній науковій бібліотеці ім.В.І.Вернадського¹. Дослідники обговорюють механізм взаємодії туризму і культури, ефективне використання культурних пам'яток через специфічні методи і засоби туристичної діяльності², приділяється увага проблемі підготовки висококваліфікованих кадрів, обізнаних з культурологічною тематикою,³ розробляються нові підходи по створенню сучасних туристичних маршрутів, в тому числі на півдні України⁴. Зазначені питання стали темою для дискусій на наукових симпозиумах і конференціях, що пройшли в Києві, Харкові, Одесі та в інших містах⁵. В даній публікації туризм розглядається як складова культури. Через аналіз його функцій, специфіку галузевої структури простежується тісний взаємозв'язок між туристичною діяльністю і культурними процесами. Ефективний вплив туризму на культурний розвиток показано на прикладі археологічного туризму. Географічні межі дослідження окреслені півднем України як особливого рекреаційного регіону, де поєдналися природні та історико-культурні туристичні ресурси.

Фахівці розглядають туризм як поліфункціональний організм. Серед його функцій важливіми є розвиваюча, соціальна, соціально-статусна, економічна та ін. Соціальна функція характери-

зується безпосередньою соціалізацією особистості в соціумі через оволодіння його культурними набутками, соціально-статусна - засобами туристичної діяльності визначає соціальний статус людини. Що стосується економічної функції, то туризм як комплексне явище, має великий економічний потенціал. Відомо, що багато країн у світі, завдячуючи успішному туристському менеджменту, зберігають високі показники економічного розвитку.

Зупинимось на розвиваючій функції, яка включає культурно-пізнавальний аспект. Метою будь-якої подорожі є можливість отримати нову інформацію, поєднати з природою, доторкнутись до історичної минувшини, пізнати культуру, традиції свого народу. Основним джерелом інформації є історико-культурна спадщина держави, яка включає матеріальні і духовні цінності, що збереглися протягом багатьох віків і яскраво свідчать про її минуле. З проникненням людини в культуру виникає прагнення пізнати природу, віднайти гармонію свого існування. Саме це реалізує туризм, сприяючи культурному розвитку людини, підвищенню її інтелектуального рівня, розширенню власного кругозору.

Культура впливає не лише на мету, завдання, функції туристичної діяльності, вона активно формує галузеву структуру туризму. Якщо проаналізувати його відомі галузі: оздоровчий, спортивний, релігійний, зелений, краєзнавчий, сільський, молодіжний, діловий, міжнародний, археологічний та ін., то в кожній із них присутній культурно-пізнавальний аспект. Де б людина не знаходилась: на природі, діловому та науковому форумі, відвідуючи історичні, релігійні, культурні, археологічні пам'ятки, вона в формі екскурсії, участі культурно-масових заходах, місцевих обрядових дійствах, буди прилучатися до культури, тим самим вирішуючи важливе завдання туризму - інкультурації особистості.

Формування інформаційного суспільства, розвиток комунікаційних технологій позначились на розвитку туристичної галузі. Зокрема, помітно виділилась роль вузько-галузевого, тематичного туризму, який характеризується підвищеним інтересом до окремої проблеми.

В Україні, де знаходиться унікальний археологічний ресурс, актуальності набуває археоло-

гічний туризм. Він передбачає відвідування групами, або в індивідуальному порядку археологічних пам'яток з пізнавальною метою. Під час таких поїздок туристи не лише можуть прослухати лекцію професійного археолога, але і познайомитися з предметами сивої давнини.

В Європі археологічний туризм поширений в Німеччині, Швейцарії, Іспанії, Франції, Англії, Ірландії, Швеції, Чехії, Шотландії, Австрії, Італії та ін. Слід зазначити, що туристичні фірми цих держав, пропонуючи археологічні тури, постійно вміщують в Інтернет інформацію з описом маршрутів та ілюстраціями пам'яток. Цікавим відгалуженням археологічного туризму став підводний туризм, який дає можливість подорожувати крізь віки, цивілізації і культури. В 2001 р. для туристів-аквалангістів неподалік острова Фарос відкрився затоплений палац Клеопатри в Єгипті. Відвідувачам під час подорожі пропонуються театралізовані сцени із життя древніх єгиптян, виробу ремісників, фелаків, різників по каменю. Позитивним є досвід адміністрації Парахора в м. Меріда, яка створила в готелі спеціальний музейний зал, де виставлені археологічні пам'ятки з місцевих розкопів, деякі з них раніше належали Національному музею римського мистецтва⁶. Така популяризація археологічного набутку з історії міста, безперечно, сприяє залученню туристів до археологічних маршрутів. На півдні України знаходиться значна кількість археологічних пам'яток, відкритих для археологічного туризму, городища, стародавні стоянки, кургани, печерні міста, монастирі, військово-охоронні споруди тощо. Особливо привабливе античний період Північного Причорномор'я з залишками міст-полісів: Євпаторія (Керкінтіда), Керч (Пантікапей), Білгород-Дністровський (Тіра), Березань, Ольвія, Херсонес та ін. В Криму користуються широкою популярністю - Бахчисарайський район: ансамбль ханського палацу (XVI-XVIII ст.), мавзолей кримських ханів, Успенський печерний монастир (VIII-XIX ст.); рештки міста-фортеці (XI-XIII ст.) в Ескі-Кермені; Царський і Мелек-Чесменський кургани (IV ст. до н.е.) та склеп Деметри зі стінописом (I ст. н.е.) в Керчі; рештки столиці князівства Феодоро (VI-XV ст.) в Мангупі; городище в Неаполі-Скіфському - столиця Малої Скіфії (III ст. до н.е. - IV ст. н.е.); укріплення Лімер-Ісар (VIII - I ст. до н.е.) в Сімеїзі; печерне місто в Тепе-Кермені; городище античного міста Калос-Лімен в Чорноморському та ін. Окремо хотілось би виділити археологічні збірки музеїв, які виступають центрами дослідження, збереження і популяризації давньої історії краю. Результати багаторічної подвижницької праці музейних співробітників лягли в основу археологічної карти регіону. Унікальні археологічні колекції представлені в Одесі, Ольвії, Херсонесі, Бахчисарайі, Керчі та інших містах.

Яскраве розмаїття археологічних культур, епох на півдні України дає можливість, відвідавши одне місце, прослідкувати багатовікову історію краю. Пам'ятками археологи національного

значення є залишки фортеці Алустон зі стінами та баштами Чатал-Куле, Орта-Куле, Ашага-Куле (VI-XV ст.) (охор. № 280/0 та № 281/2), до того ж територія середньовічного посаду ("Посад фортеці Алустон IX-XV ст.") - є пам'яткою археології місцевого значення (охор. № 504/р). За археологічними даними освоєння території Алуштинської долини відноситься до пізнього палеоліту (100-30 тис. р. до н.е. розкопи біля с. Розове і с. Ізобільне), зустрічаються знахідки мезонеоліту (XII-IV тис. до н.е., на березі р. Улу-Узень) та матеріали епохи ранньої бронзи. З племенами таврів пов'язані п'ять могильників (VI-V ст. до н.е.), за часів грецької колонізації тут проживали загадкові племена, які називають "тавроскіфами". В III ст. н.е. Крим піддався нашествю германських племен. Готські племена перебували тут до поч. V ст. В VI ст. в період правління візантійського імператора Юстиніана I була закладена фортеця Алустон. В її історії були часи руйнації і відродження, тут пройшли печеніги, монголо-татари, турецькі завойовники.⁷ Нині на території фортеці розміщено мусульманську мечеть Юк'ари Джамі (поч. XIX ст., пам'ятка місцевого значення), житлові будинки з господарськими спорудами, також побудований готельно-рекреаційний комплекс "Алустон". Не зрозуміло, чим було виправдано розташування такого об'єкта на території пам'ятки національного значення?

Досі триває археологічне дослідження Персидського подвір'я Ханського палацу в Бахчисарайі. Співробітники Бахчисарайського державного історико-культурного заповідника планують реконструювати і відтворити прилеглу територію палацу з усіма елементами садово-паркової архітектури XVI - XVIII ст. Археологічній експедиції в 2000 р. вдалось відкрити архітектурний комплекс північно-західної сторони Персидського подвір'я, обігрівальну систему, приміщення бані - хамам, залишки фонтану, кахлі (побутові, будівельні) - зразки кримськотатарського орнаментального мистецтва та ін.⁸

Привабливе Північне Причорномор'я і російських археологів. В 2001 р. Боспорська експедиція державного музею мистецтв ім. О.С.Пушкіна дослідила на території акрополя Пантікапея (Керч) культурні шари VI - V ст. до н.е. Знайдені фрагменти водопроводу, піч типу тандира, плитові могили салтово-маяцької культури (IX - X ст.), золотий статер Олександра Македонського - перша знахідка такої монети в Пантікапеї тощо⁸.

Багата історія південного краю України сформувала специфічне етнічне середовище. Тут проживають вірмени, білоруси, болгары, греки, євреї, караїми, кримські татари, кримчаки, німці, росіяни, українці, чехи, естонці та ін. Всі вони мають свою історію проникнення та поширення в південних областях, відображену і збережену в археологічних пам'ятках. Великий інтерес викликав би серед місцевого населення і туристів краю Археологічно-етнографічний фестиваль, який можна було провести в рамках Міжнарод-

ного туристичного симпозиуму. Туристичний маршрут по археологічним пам'яткам супроводжувати театралізовано-мистецькими заходами, демонстрацією народних традицій, обрядів, з показом етнічного одягу, прикрас, предметів побуту тощо, залучивши етнографічні музеї, зокрема, Кримський, Товариства національних меншин, фольклорні колективи та ін.). Таке поєднання давніх археологічних пам'яток з культурою місцевих народів сприятиме їх популяризації, поживленню туристичного руху в регіоні.

Значний археологічний історико-культурний ресурс півдня України, підкріплений природнокліматичними умовами, перетворює цей регіон у перспективну туристичну зону. Проте, на даному етапі ми спостерігаємо, що українська туристична індустрія суттєво відстає від західноєвропейської та американської. Таке становище пов'язано із змінами, що сталися на початку 1990-х рр. у суспільному житті і призвели до соціальних та економічних потрясінь. Поява великої кількості приватних туристичних фірм створила певну безсистемність у галузі. Державі необхідно було додати часу, щоб збалансувати їх дії, виробити власну концепцію розвитку туризму, спрямувати ту-

ристичну політику на отримання економічного ефекту без втрати культурно-пізнавального аспекту туристичної діяльності.

Конкретні кроки зроблені для подолання дисбалансу між в'їзним та виїзним туризмом. За розпорядженням Президента України В.А.Ющенка з травня по вересень 2005 року в Україні буде діяти правова норма про відміну в'їзних віз для іноземців, з метою створення сприятливих умов для збільшення туристів з інших країн.

Активне залучення туристів до культурологічних процесів відбувається під час проведення широкомасштабних культурних заходів. Так Міжнародний конкурс "Євробачення-2005", що пройшов у травні 2005 р. в Києві, не лише показав світу Україну співучу і квітучу, але і продемонстрував високий рівень розвитку туристичної індустрії в країні.

Приділення уваги культурологічній стороні туризму позитивно відобразиться на розвитку його структурних елементів, у тому числі археологічного.

Туризм як багатогранне явище, збігаючись своїми метою, завданнями, функціями з культурою, є складовою і суттєвим чинником поступального розвитку культури.

Примітки:

1. Туризм на порозі ХХІ ст.: освіта, культура, екологія. Каталог виставки. - К., 2000. - 12 с
2. Культура на зламі тисячоліть (філософія, туризм, освіта). 36. наук, праць. - К., 1996. - 103 с; Краеведение и туризм (сост. Д.Смирнов). - М., 2001. ~ 140 с; Устименко Л.М. Реалізація культурно-просвітницького потенціалу туризму в організації дозвілля молоді. // Автореферат на здоб. наук. ступ, к.пед.н. - К., 2001. - 20 с. та ін.
3. Федорченко В.К. Історія туризму в Україні. Навч. пос. - К., 2002. - 195 с; Туристичні об'єкти України. Навч. пос. - Харків, 2002. - 175 с; Вацеба В.Я. Туристичне країнознавство. Конспект лекцій. - Чернівці, 2003. - 32 с; Загальне краєзнавство і туризм. Навч. програма. (Укл. О.В.Тимець). - К., 2000. - 21 с; Обозний В.В. Туристсько-краєзнавча практика у педагогічному вузі. Навч. пос. - К., 2004. - 226 с. та ін.
4. Методичні рекомендації щодо створення туристсько-екскурсійних маршрутів "Чумацькими шляхами". (Упор. С.В.Грибанова). - К., 1998. - 19 с; Основні тематичні напрями національної системи туристсько-екскурсійних маршрутів "Намісто Славутича". (Г.Г.Науменко, С.В.Грибанова, О.П.Дорошко та ін.). - К., 1999. -100 с; Попов О.Д. Розвиток туризму та екскурсійної справи в Криму (1923-1941) // Автореферат на здоб. наук. ступ, к.і.н. - Харків, 2004. - 19 с; Украина туристическая. Путеводитель. - К., 2004. - 64 с; Монтадон К. Путе-

- водитель путешественника по Крыму. - Симферополь. - 1997. - 132 с; Ена В.Г. и др. Южный берег Крыма. Путеводитель. - Симферополь, 1996. - 303 с. та ін.
5. Образовательные проекты ЮНЕСКО в области культуры, спорта и туризма. Сб. докладов Международной научной конференции в г.Красноярске. 14-19 апреля 2001 г. Международная кафедра ЮНЕСКО по культурному туризму в целях мира и развития. - М., 2001. - 297 с; Туризм на порозі ХХІ ст.: освіта, культура, екологія. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (19-20 жовтня 1999 р.). - К., 1999. - 268 с; Черноморская Каравелла 2004. Сб. материалов Международного симпозиума. - Одесса, 2004. - 362 с. та ін.
6. Культура и культурология. - М.-Екатеринбург, 2003. - С. 106.
7. Івлева В. Алушта. Кримське натхнення з при смаком гірського полину // Відлуння віків. - 2004. - № 1. - С 41-42.; Крым. Маршруты выходного дня. Путеводитель (Сост. А.С.Щеглов). - Симферополь, - 1980. - С. 78-84.
8. Ибрагимова А. Археологические исследования дворца крымских ханов в Бахчисарае // Відлуння віків. - 2004. - № 1. - С. 56-61; Катерного М.Т. Архітектурна пам'ятка туриста. - К., 1965. - С. 137-140.
9. Археологические открытия 2001 года. - М., 2002. - 552 с.

Summary:

Broaching the subject of tourism and regional geography interaction, the author makes a conclusion of their large contribution in culture and preserving historical monuments.

Key words: *culture, field structure, source of information, archaeological tours, museums, expeditions.*